

tehnika ekstaze, odnosno transa ili, opet, najstariji oblik misticizma? Sve te termine i pojave u savremenoj nauci nije nimalo lako razgraničiti. To dobro ilustruje i složeni naslov jednog od poglavlja ove knjige: *Religijsko-magijski kult vidovnjaštva*. Je li tu, na primer, više reč o religiji, ili magiji, ili kultu? S druge strane, u okultizam se ne bi tako lako (ili bar ne bez određene rezerve i šireg obrazloženja) mogli svrstati *kabala, joga, zen i sufizam*, iako oni možda sadrže neke prakse nalik na "okultne," pa u nekim svojim aspektima mogu imati i takvu primenu. Ali izvorno, tu je pre svega reč o jevrejskom i islamskom misticizmu, budizmu kako se on istorijski razvio u Kini, Japanu, Koreji, kao i o religijsko-filozofskom sistemu unutar klasičnog hinduizma (joga).

Na kraju da kažemo da je knjiga *Okultizam ovde i sada* izvorno napisana kao magistarski rad, koji ukupnošću svog teorijskog i metodološkog zahvata daleko prevazilazi jednu takvu akademsku svrhu. Autorka je koristila i detaljno obradila kako svoju vlastitu empirijsku građu, tako i obimnu teorijsku literaturu o okultizmu, magiji i drugim (pseudo)religijskim fenomenima. *Okultizam ovde i sada* je, najzad, i vrlo informativna knjiga, znatno obogaćena podacima s terena, u kojoj će čitalac naići i na brojne korisne tipologije vidovnjaka, spiritista i njihovih klijenata. Ona je nastajala u jednom dužem vremenskom periodu, pa su i konačni ishodi istraživanja uticali na vrlo kvalitetnu završnu konceptualizaciju.

Navedena dela

- Barker, Ajlin (1998): "Odlike novih religioznih pokreta", u: *Proroci nove istine: Sekte i kultovi*, Niš: JUNIR
- Bibby, Reginald (1987): "Religion in Canada", u: Jacquet, Constant (ur.), *Yearbook of American and Canadian Churches*, Nashville: Abingdon Press
- Luckman, Thomas (1967): *The Invisible Religion*, New York: Macmillan

Milan Vukomanović

Žensko – mapiranje od tradicijskog do modernog patrijarhata

Miroslava Malešević, *Žensko – etnografski aspekti društvenog položaja žene u Srbiji*, Beograd: Srpski genealoški centar, 2007.

Pred nama je treća knjiga Miroslave Malešević, etnološkinje Etnografskog instituta SANU, koja, na izvestan način, predstavlja višegodišnje sublimirano istraživačko iskustvo u proučavanju društvene i kulturne konstrukcije feminiteti, u tradicijskoj i modernoj kulturi.

Miroslava Malešević se dosledno bavila ovom problematikom počev od magistarskih studija koje su rezultirale objavljenom magistarskom tezom pod

nazivom *Ritualizacija socijalnog razvoja žene – Tradicionalno selo zapadne Srbije*, (Zbornik radova Etnografskog instituta knj. 19, Etnografski institut SANU, Beograd 1986). U ovoj knjizi autorka je rekonstruisala ritualni kontekst socijalnog razvoja žene u tradicijskoj kulturi kroz tri najvažnija krizna razdoblja u životu žene. Godinu dana ranije, učestvovala je sa temom *Obrasci ritualnog ponašanja uz polno sazrevanje devojaka* na IX savetovanju Etnološkog društva SR Srbije u Svetozarevu, na kojem su se, indikativno, pojavile dve paralelne teme: *Žena i kultura* i *Smrt i kultura*, iako ni na koji način nisu dovodene u vezu na samom savetovanju. Objavljivanje radova sa ovog simpozijuma u Etnološkim sveskama značajno je za domaću etnologiju jer je po prvi put akcentovana i problematizovana tema koja do tada nije sistematski proučavana, a time je otvoren put za dalja istraživanja kulturne i socijalne konceptualizacije ženskosti, položaja i uloga žene i uopšte, ženskog iskustva kojima se, nažalost, od devet etnološkinja i dvojice etnologa jedino Miroslava Malešević dosledno bavila u daljoj karijeri.

Jedinstven iskorak iz strogo naučnog miljea predstavlja knjiga *Didara – životna priča jedne Prizrenke*, (Etnološka biblioteka knj.14, SGC, Beograd 2004) pisana u karakterističnom književnom stilu koji je, nažalost, potpuno stran domaćoj antropologiji i etnologiji, ali putem kojeg autorka na virtuozan i zanimljiv način kroz ličnu istoriju Didare Dukađini-Đorđević, lično iskustvo prezentovano u prvom licu, zrcali i istorijsko iskustvo minuele epohe socijalizma, sudar tradicionalnih vrednosti i modernizacijskih procesa, ideoloških ubeđenja koja su omogućila da Albanka sa Kosova, udata za Srbina zauzme visoke partijske funkcije i postane primer uspešne "emancipovane" Jugoslovenke. Životna priča Didare, kao oličenje jedne epohe, "kako je tekla i kako se okončala – je slika u malom razvoju jugoslovenskog posleratnog društva" (6) ali, na kraju, i perioda postsocijalizma kada su preteći nacionalizmi urušili vrednosti na kojima je gradila svoj identitet Jugo-Albanke.

Najnovija knjiga Miroslave Malešević, *Žensko – etnografski aspekti društvenog položaja žene u Srbiji*, kao što je autorka napomenula u predgovoru, predstavlja zbirku radova objavljenih u specijalizovanim etnološkim časopisima od 1987. godine, koji su na ovaj način postali dostupni široj čitalačkoj publici. Iako su radovi pisani u okviru različitih istraživačkih zadataka na projektima Etnografskog instituta, u različitim periodima, knjiga je koherentna kao da je pisana u jednom dahu, a upravo tako se i čita zahvaljujući pre svega izuzetnom književnom stilu autorke. Tek u nekom kritičnijem vraćanju primetno je da radovi nisu ujednačeni niti stilski, teorijski, niti terminološki, čak nisu ni na istom nivou analitičnosti, ali to je i razumljivo jer su nastajali u različitim vremenskim periodima, i kako sama autorka naglašava, na izvestan način, odraz su ne samo vremena o kojem govore već i vremena u kojem su nastali. Upravo u tome vidim prednost ove knjige. Istovremeno, radovi objavljeni na jednom mestu govore nam i o profesionalnom razvoju i sazrevanju

autorke, govore nam o tome da su u knjigu utkane godine i godine istraživačkog rada. Sve ove različitosti svakako doprinose da na kraju sklopimo mozaik i stvorimo jednu celovitu sliku u kojoj smo jasno povezali različite manifestacije seksizma, mizoginije, iskustva žena, njihove predstave o njima samima ali i načine na koje su i same doprinosile reprodukciji kulture patrijarhata. U tom smislu, dakle, autorka ne daje pojednostavljenu sliku dihotomne rodnosti kojoj su inače sklone feminističke studije, sliku o marginalizovanoj i podređenoj ženi, preopterećenoj brigom o porodici, ženi-žrtvi nasuprot mušarcu koji poseduje socijalnu i političku moć. Autorka je radove u ovoj knjizi okarakterisala kao, pre svega, etnografske, međutim, smatram da nisu samo etnografski, da su oni svojevrsan doprinos i proučavanju istorije žena i istorije roda u domaćoj nauci. Mislim da neću pogrešiti ako kažem da je potrebu za ovakvim istraživanjima Miroslava Malešević shvatila mnogo pre samih istoričarki i istoričara. Radovi su, kako sama autorka naglašava, feministički u onoj meri u kojoj se feminizam shvata kao zahtev da žene budu slobodne da definišu sebe, ja bih dodala da su feministički i u smislu da postoje feminizmi a ne feminizam i da autorka ne robuje ograničenjima koje nekad nužno proizvodi vezivanje za jednu teoriju i jedan pristup, već je samosvojna i samosvesna.

Radovi su grupisani u četiri tematske celine i obuhvataju različita iskustva žena u kulturi patrijarhata u različitim vremenskim, političkim i kulturnim kontekstima. U prvoj grupi, dva rada zapravo mogu da se čitaju i kao paradigme dve različite politike rodnih uloga i odnosa iza kojih eksplicitno ili implicitno i dalje opstaje jedna te ista politika, politika patrijarhata. Prvi rad, "*Ženski pokret*" – *feminističko glasilo između dva svetska rata*, govori o istoriji feminističkog pokreta između dva rata i ženskoj borbi za emancipaciju. U drugom radu analizirano je proslavljanje Osmog marta u tri vremenska perioda, između dva rata, posleratnom i posle šezdesetih godina, dakle, u socijalističkom periodu koji je doneo samo deklarativnu ravnopravnost i emancipaciju žena. Autorka je, sjajnom analizom, na primerima proslavljanja ovog praznika u mesnim zajednicama i u seoskoj sredini, doprinela kritici patrijarhata i pokazala da i dalje opstaje patrijarhalni karakter rodnih odnosa koji je zapravo bio u suprotnosti sa proklamovanom ideologijom o ženskoj emancipaciji.

Tekst *Dan raspusnog življenja*, odnosi se na tradicionalnu kulturu i običaj udruživanja radi zajedničkog jela i pića pod nazivom *revena*. U Banatu je reč o isključivo ženskom udruživanju ili "ženskom bekrijanju". *Revena* govori o malo poznatom običaju, njegovim simboličkim porukama, funkcijama, značenjima i njihovim transformacijama u različitim kulturnim i društvenim kontekstima. Drugi tekst, *Odnos svekrve i snahe u svadbenom ritualu* obrađuje klasičnu etnološku temu o kojoj je puno puta pisano, ali ovoga puta iz sasvim nove perspektive. Na samo jednom segmentu iz svadbenog rituala, autorka je uspeła da nam pokaže društvenu i kulturnu konstrukciju dvostrukih odnosa moći kojima se reprodukuju patrijarhalni odnosi i podela na javnu i privatnu

sferu. Dvostruki odnosi moći, s jedne strane, između muške – javne i ženske – privatne sfere, gde se ženska – privatna sfera, kuća percipira kao sfera bez značajnije moći a samim tim manje vredna ali, s druge strane, sfera unutar koje žene ostvaruju izvestan uticaj i moć, istovremeno je i sfera u kojoj važnu ulogu imaju odnosi moći unutar ženske grupe, a upravo se ritualom primanja snahe u novi dom perpetuiraju principi patrijarhalnog reda. Poslovično neprijateljski odnos između svekrve i snahe u tradicijskoj kulturi Srba će nam biti mnogo jasniji posle čitanja ovog teksta.

U trećoj tematskoj celini autorka se bavi veoma značajnim temama kojima nam približava različita ženska iskustva. Najpre, rad *Menopauza – poslednja misterija krvi* govori o društvenoj i kulturnoj konstrukciji negativnog koncepta starenja, rad koji je posebno vredan po tome što uključuje refleksivnost i sopstveno iskustvo autorke. Različiti koncepti starenja i promenjenih uloga žena koje su na pragu "trećeg životnog doba" prikazani su kroz dve društvene i kulturne sredine, gradsku i seosku, i dok se žene u gradu bore sa terorom mladosti koji nameće masovna kultura, žene na selu su posebne žrtve tranzicije. Autorka je uhvatila i zabeležila jedan interesantan momenat. Iskustvo marginalizacije i podređenosti koje su doživele kao tradicionalne snahe još uvek je sveže i bolno, a transformacije tradicionalnog modela vlasti i moći, doprinele su da svekrve ne dožive to iskustvo već da autoritet prepuste snahama.

U savremenom društvu mediji predstavljaju značajnu tehnologiju kojom se proizvode i konstruišu rodni odnosi, uloge i seksualni identiteti. Teorijski zasnovano i analitički korektno, autorka govori o konstrukciji ženskih identiteta i poželjnih obrazaca ženskosti i telesnosti kroz reprezentaciju u medijima, analizom diskursa reklama i štampe. Volšebno narcističko ogledalo u kojem se ogledaju žene konstruišemo sami u međusobnim odnosima, a poruka vredna pažnje je da je ta slika podložna promenama, mi smo postavili standarde, možemo i trebalo bi da ih menjamo.

Grupa radova o iskustvima adolescentkinja i njihovom percipiranju društvenih pravila seksualnosti, rodni uloga i odnosa pokazuje da se percipiranje pravila razlikuje kod devojčica i dečaka. Svoje rodne identitete ostvaruju u okvirima binarnog modela muško – žensko iz koje izvire klišeji o različitim tipovima ženskog. Istopolne grupe su mesta na kojima se konstruišu stereotipne rodne uloge na osnovu kulturnih modela koje adolescenti uglavnom usvajaju iz medijskog diskursa. Razlike u seksualnom ponašanju devojčica i dečaka konstruišu se, dakle, u kontekstu rodni razlika u društvu. Rezultati koje nam prezentira Miroslava Malešević poražavajući su kada je reč o poželjnim obrazcima u kojima mladi vide svoju budućnost uspešnih, lepih, dobro udatih devojaka, koje i svoje visoko obrazovanje, dobar posao i karijeru stavljaju u službu mamca za bogatog muža. Analizirajući sistem vrednosti, načine na koje mladi vide svoje rodne uloge u skladu sa stereotipnim predstavljanjem u medijima, autorka pored medija, obazovnog sistema i porodice postavlja pitanje

uticaja pravoslavne crkve u konstrukciji rodnih identiteta, pre svega, koje su to pozitivne i negativne posledice uvođenja veronauke u škole. Ono što svakako možemo da izvučemo kao implicitnu poruku iz ovih istraživanja je potreba za sistemskom edukacijom i rodnim treningom o jednakim pravima i mogućnostima kao i potreba za promenom rodnih stereotipa, što bi dovelo do toga da mogućnosti različitih izbora postanu standard ponašanja, kako je preporučila i autorka na kraju ove zaista vredne knjige.

Lidija Radulović

Maske i maskiranje: nekad i danas

Vesna Marjanović, *Maske, maskiranje i rituali u Srbiji*, Čigoja, Beograd 2008.

U monografskoj antropološkoj studiji dr Vesne Marjanović pod naslovom *Maske, maskiranje i rituali u Srbiji*, proučavani su do sada prilično zanemareni antropološki fenomeni, a to su različiti obredi u životnom i kalendarskom ciklusu, rituali i svetkovine gde se pojavljuju maskirani učesnici. Oni tokom obreda ili karnevala preuzimaju neobične, privremene uloge, drugačije nego što su one tradicijom ili konvencijom određene, uobičajene i relativno stalne.

Maska je obredni predmet (od drveta, tikve, kože, kartona) u vidu ljudskog, demonskog lika ili životinjske njuške koji skriva lice ili deo lica maskirane osobe. Ona može biti samostalna ili deo celokupnog kostima kojim se predstavlja neko natprirodno, ljudsko ili animalno, stvarno ili nestvarno, mitsko biće (Marjanović, *Maske, maskiranje i rituali u Srbiji*, 2008, str. 15).

Maska je "ono što neko stavlja preko lica ili jednog dela lica da bi ostao nepoznat" (obrazina, krinka) (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica srpska, 1969). U prenesenom smislu *maska* se odnosi na prividni, prurušeni, lažni izgled kojim se prikriva pravi lik, pravi karakter i prave namere osobe.

Postoji nekoliko vrsta maski: *zoomorfne* (jelen, vuk, medved, koza, ovca; to su najstarije maske koje simbolizuju duhovne i mitske karakteristike kao što su: snaga, plodnost, moć obnavljanja, ponovno rođenje), *antropomorfne* (baba, deda, mlada, mladoženja, Arapin, Crnac, zatim, klovnovske, nosate), *antropomorfne-zoomorfne* (lica sa nekim dodatkom, na primer, rogova) *fantazijske* (likovi iz mitova i bajki, veštica, vila, zmaj, smrt, đavo, patuljak, Robin Hud, Hari Poter), *fitomorfne* (vrbovo pruće, lišće, venci i druge biljke), *ergomorfne* (svakodnevni predmeti, kao što su poštansko sanduče, sladoled).

Maskiranje je postupak ritualnog prurušavanja, kamuflaže kako bi se stvorio novi lik. *Maska* je samo jedan element složenog postupka transformacije, maskiranja. U ovom postupku se, dakle, koriste: *maska, kostim* (obrnuto, neobično oblačenje, kao i ukrasi poput ogledala, ogrlice, rogova, repa, krila), određeni, novoj ulozi primereni *rekviziti* (klepetuša, štap, buzdovan, mač, kapa,